

Normurodova Dildora Erdon qizi

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti

“Musiqqa ta’limi va san’at” yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Maqolada ansambl tushunchasiga kengroq tavsif berilgan, ansambl ijrochilik san’ati rivoji, ijrochilik san’atida sozandalarning umumiy qoidalari, qoidalarning ijroga ta’siri haqida so‘z boradi.*

Annotation: *The article gives a broader description of the concept of ensemble, the development of ensemble performance art, the general rules of musicians in performance art, and the impact of rules on performance.*

Аннотация: *В статье дается более широкое описание понятия ансамбля, развития ансамблевого исполнительского искусства, общих правил музыкантов в исполнительском искусстве, влияния правил на исполнительское мастерство.*

“Ansambl” so‘zi fransuzcha “ensemble” – so‘zidan olingan bo‘lib, “birgalikda” ma’nosini bildiradi. Ikki va undan ortiq sozandalar ansambli mavjud bo‘lib, ular – “duet”, “trio”, “kvartet”, “kvintet” va turli tarkibdagi unison hamda ko‘p ovozli ansambllardan iborat. O‘zbek xalq cholg‘u ansambllari jo‘rligida qo‘shiq va o‘yinlar xalq ommasining madaniy hayotida, ommaviy bayramlarda ijro etilganligi haqida ma’lumotlar mavjud. Madaniy yodgorliklar, tasviriy san’at asarlari, devoriy rasmlar, sopol haykalchalar va turli xil miniatyuralar eramizning VII asridayoq ikki turdagi, ya’ni damli va urma - zarbli cholg‘ular; torli chertma mizrobli cholg‘ular ansambllari mavjud bo‘lganligidan dalolat beradi. Markaziy Osiyo xalqlari turmushida «Navro‘z», «Lola sayli», «Hosil bayrami», «Qovun sayli», «Uzum sayli», «Paxta bayrami» kabi xalq ommaviy sayil va bayramlarida karnay, surnay, doyra, nog‘ora kabi musiqqa cholg‘ulari keng qo‘llanilib kelingan. Shuningdek bunday shodiyonalarda xalq raqslari ommalashgan bo‘lib, ular qosh o‘yini, yelka o‘yini, bosh o‘yini kabi raqslarni o‘z ichiga olgan. Raqslar qarsak jo‘rligida ham ijro etilganligi bois o‘ziga xos «Qarsak o‘yin» san’ati shakllangan. «Qarsak o‘yin» xalq tomosha san’atining qadimiy ko‘rinishlaridan biri hisoblangan. Qarsak chalib, usul (ritm) hosil qilish va unga mos harakatlar topib o‘ynash, qarsak o‘yining asosiy belgisi bo‘lganligi haqida ma’lumotlar mavjud. U asosan ikki xil, yirik - «Besh qarsak» va «Mayda qarsak»dan iborat bo‘lgan. Qarsak o‘yini ibtidoiy ovchilarning turli o‘yinlari ba’zi marosim raqslari negizida, hamda sodda dunyoqarashlar bilan bog‘liq holda yuzaga kelib, ko‘p asrlik taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Asrlar davomida u shaklan va mazmunan o‘zgarib, madaniylashib, xalq orasida ommaviylashib, bizgacha yetib kelgan. Jizzax viloyatining Forish, Surxondaryo viloyatining Sherobod va Samarqand viloyatining tog‘li va cho‘l tumanlarida «Besh qarsak» va «Mayda qarsak» o‘yinlari hozirgacha ijro etilib kelinmoqda. Hayotdagi

ijtimoiy o'zgarishlar taraqqiy etganidek, ansambl ijrochilik san'ati ham rivojlana boradi va uning turlari takomillashaveradi. Masalan: chang, ud, doyra; g'ijjak, ud, doyra; ud, chang, g'ijjak, nay, doyra; ud, chang, g'ijjak, doyra; ansambl kabi turlari ijrochilik amaliyotida qo'llanilgan.¹³⁷Tanbur va doyra cholg'ularidan tuzilgan kamer turdagi ansamblar Shashmaqom asarlari, shuningdek, maqomlarning ashula yo'llari ijrosida jo'rnavoz sifatida ishtirok etgan. Tantanalar, bayramona marosimlarda barcha sozlardan tuzilgan katta cholg'uchilar ansamblari jumladan, tanbur, dutor, rubob, g'ijjak (yoki qobuz), chang, nay, qo'shnay (yoki bulaman) va shu kabi cholg'u ansamblari faoliyat ko'rsatgan. Ma'lumotlarga ko'ra XIX asrning ikkinchi yarmida O'zbekiston va Tojikistonda asosan damli va urma-zarbli cholg'ulardan (surnay, karnay, nog'ora, qo'shnog'ora va doyralardan) iborat ansambl tuzilgan. Bunday ansamblarda o'ziga xos ijrochilik dasturlari mavjud bo'lib, xalq teatrlariga jo'rnavozlik uchun mo'ljallangan kuy va ohanglar ijro etilgan. Ikkinchisi – xalq cholg'ulari ansamblari deb nomlanib, unda asosan g'ijjak, tanbur, dutor, nay va doyra cholg'ulari qo'llanilgan. 1927 yilga kelib mashhur sozanda-ijrochi, bastakor – Yunus Rajabiy O'zbekiston radiosi qoshida 20 ga yaqin cholg'uchi va xonandalardan iborat bo'lgan xalq cholg'ulari milliy ansamblini tashkil etadi. Bu ansamblga Toshkent shahrining o'sha paytdagi mashhur sozandalari Dadaali Soatqulov, Saidjon Kalonov(nay), Xayrulla Ubaydullaev (qo'shnaychi), changchilar – Nig'matjon Do'stmuhamedov, Faxriddin Sodiqov, dutorchilar – Abdusoat Vahobov, Orif Qosimov, tanburchilar – Rixsi Rajabiy, Mahmudxo'ja Yusupov, g'ijjakchilar – Inomjon Ikromov, Nabijon Hasanov, Mahmudjon Yunusov, doyrachilar – Dadaxo'ja Sottixo'jaevlar jalb qilingan. Bu ansambl tarkibida mamlakatning mashhur xonandalari – toshkentlik Mulla To'ychi Toshmuhamedov, buxorolik Domla Halim Ibodov, samarqandlik dutorchi, xonanda Hoji Abdurahmon Umarov, xorazmlik tanburchi va xonandalar Matyoqub Xarratov, Safo Mug'anniy, toshkentlik xonandalar Nazira Ahmedova, Berta Davidova kabi taniqli xushovoz san'atkorlar faoliyat ko'rsatganlar. Keyinchalik O'zbekiston davlat filarmoniyasi qoshida birin-ketin “Shodlik”, “Lazgi”, “Bahor”, “Zarafshon”, “Tanovor”, “Go'zal” kabi ashula va raqs ansamblari hamda Respublikamiz viloyat va tumanlarida ko'plab ansamblar tashkil etildi. Mustaqillik yillarida esa O'zbekiston madaniyat vazirligi badiiy jamoalar birlashmasi tarkibida “O'zbekiston”, “Mumtoz”, “Navro'z”, “Lazgi” kabi ansamblar tuzilib ansaml ijrochilik san'atini rivojlanishida o'z hissalarini qo'shib kelmoqda. Bugun ushbu ansamblar o'zbek musiqa san'atini yanada yuqori cho'qqilarga olib chiqish, uni jahon sahnalarida namoyish qilish borasida tinimsiz ijod qilmoqdalar.¹³⁸ Jamoa ijrochilik san'atida sozandalar umumiy qoida va tartibga rioya qilishlari zarur. Bu har qanday jamoada ishning unumli bo'lishi, ijodiy muhitning saqlanishi, ijro sifatining yuqoriligi va jamoa a'zolarining bir-birlarini to'g'ri tushunishlari uchun zarur omillardan biri bo'lib hisoblanadi. O'quv jarayonida ayniqsa

¹³⁷ J. K. Rasultoyev “O'zbek dutor ijrochiligi” 23-bet. Toshkent. 1997 y

¹³⁸ J. K. Rasultoyev “O'zbek dutor ijrochiligi” 8-9-bet. Toshkent. 1997 y

ushbu qoidalarga rioya qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki talabalarning yoshi, ularning dunyoqarashlari va qiziqishlari ularning dars jarayonida bir oz diqqatlarining tarqoq bo'lishiga sabab bo'ladi. O'rindiqda noto'g'ri o'tirish, e'tiborsizlik, o'z ijrosini yoki tovushini nazorat qilmaslik kabi holatlar butun jamoa ijrosiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shunday ekan, ansambl sinfi fanidan dars beradigan o'qituvchi avvalo talabalarni ansambl ijrochiligining umumiy qoidalari bilan tanishtirib, so'ngra ularga qat'iy rioya qilinishiga erisha bilishi lozim.¹³⁹ Ansambl ijrochiligining umumiy qoidalari avvalo ansamblda to'g'ri o'tirish, cholg'u sozini to'g'ri tutish, tovush chiqarish madaniyatini egallab borish, ijro harakatlarini to'g'ri shakllantirish, jamoaviy ijro qoidalariga to'liq rioya etish hamda cholg'ularni sozlash va ularni saqlash kabi quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- ijro paytida gavdani shunday tutish lozimki, toki u ijrochining barcha harakatlari uchun qulay va tashqi ko'rinishi chiroyli bo'lsin;

- suyanchiqqa suyanmasdan, o'rindiqlarning yarmida o'tirish odat qilinadi, sozandalarning chap oyoqlari oldinroq o'ng oyoqlari esa orqaroq joylashadi;

- o'ng qo'lning to'g'ri joylanishiga, ijro harakatlarining erkin bo'lishiga erishiladi; - chap qo'l soz dastasini siqmasligi (rubob, afg'on rubobi, soz, g'ijjak, dutor sozlarida), qo'l kafti dastaga tegmasligi, erkin bo'lishiga harakat qilinadi;

- sozandalar kuyni boshlashda diqqat bilan o'tirishlari, boshlovchi sozanda yoki doiraning auftakti bilan birgalikda boshlashlari zarur;

- kuyni tamomlashda ham xuddi shunday doira usuliga muvofiq yoki umumiy ansamblning bir nafasda tamomlashiga diqqatni qaratish lozim;

- ansambl ijrochiligida jamoaviy ijro madaniyatiga rioya qilish, ijro paytida diqqat bilan o'tirish nafaqat o'z sozi tovushi, balki umumiy ansambl tovushini va shunga mos ravishda o'z sozi tovushini nazorat qilib borishi lozim;

- ijro uchun qulay va to'g'ri holatni tanlash, qo'llarni erkin tutish, tovush chiqarish madaniyatini to'g'ri o'zlashtirib borish har bir soz ijrosi uchun umumiy talablar mazmuniga kiradi.

Xulosa qilib aytganda, jamoa bilan ishlaganda har bir harakat birgalikda kamchiliklarsiz ijro etilishi uchun har bir ijrochi umumiy qoidalarni o'rganishi, uni amalda tadbiiq etishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Jamoa ijrochiligi yoshlarni birdamlikka, bir maqsad sari intilishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. J. K. Rasultoyev "O'zbek dutor ijrochiligi" Toshkent. 1997 y.
2. R. Xodjayeva "Dutorim – sozim mening" Toshkent. 1999 y.
3. B. Rahimjonov "Dutorchilar ansambli" Toshkent. 2002 y.
4. M. Akmaljonova "Dutor orkestri" Toshkent. 2004.

¹³⁹ B. Rahimjonov "Dutorchilar ansambli" 13-bet. Toshkent. 2002 y.